

SLIKE RATNOG VREMENA: STRADALNICI I NADA

ZORICA VITEZ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Brojnim i različitim promišljanjima ratnih zbivanja u Hrvatskoj pridružuje se i ovaj pokušaj uvida u život ratnih stradalnika njihovim doticajima s jednom javnom osobom. Osebnost odnosa stradalnika i te osobe određena je njezinim spolom i profesijom: riječ je o ženi, radijskoj i televizijskoj novinarki. S jedne strane nalaze se stradalnici: prognanici, izbjeglice, ratni invalidi, obitelji poginulih i nestalih, a na drugoj jedna žena, novinarka, profesionalno upućena na praćenje ratnih zbivanja. Putem njezine djelatnosti saznajemo o stradalnicima, a njihovim riječima, izgovorenima u eteru i napisanima u pismima, upoznajemo novinarku, točnije rečeno, doznajemo kako su je oni doživljavali u godinama njihove komunikacije u ozračju rata. Obje ove slike, slika novinarke u očima stradalnika i njih u njezinim pisanim tekstovima i na radiju izgovorenim riječima, slike su jednog vremena, odraz rata u Hrvatskoj (1991.—1995.).¹

¹ "Nada" je pseudonim osobe koja je jedna od protagonistica ovoga članka. Ovo žensko ime nije odabrano slučajno: žena o kojoj je riječ godinama je pružala NADU ratnim stradalnicima u Hrvatskoj, a i oni su joj to mnogo puta rekli i napisali. Štoviše, životni put te žene paradigmatki je poticaj za promišljanje uloge žene u javnom životu i u politici u vrijeme rata i u poraću. U izabranom imenu ima i određene simbolike za budućnost žena u Hrvatskoj. U citatima pisama upućenih toj novinarki, na mjestima gdje je oslovljavaju imenom upisane su tri točkice (...).

"Teškim srcem Vam se javljam ovim pismom. Svakog dana slušam Vašu emisiju. Prognanica sam iz Vukovara, majka nestalog sina "hrabrog vukovarskog vojnika". Kćerka, muž i ja se nalazimo u Puli. Kćerka treba za mjesec roditi pa Vam se obraćam s molbom ako je moguće da dobijem šivaći stroj da sašijem najpotrebnije sitnice. Draga ..., Vaša mi emisija daje hrabrosti i nadu da ću jednog dana ugledati moga sina Ivana. Vi i Vaše riječi, i dragi Bog, daju nam nadu za život." (1992:92)

Iako je svijet odavno suočen s teškim posljedicama ratova i posebice s problemima prognanika, čini se da nam tek osobno iskustvo predočava veličinu tragedije; razbuktavanje rata i narastanje broja stradalnika u Hrvatskoj dovelo nas je u samo središte tog košmara i teško da je ikoga poštedjelo bar nekog osobnog ili profesionalnog iskustva. Razgranale su se različite djelatnosti usmjerene ublažavanju ratnih posljedica i pružanju pomoći stradalnicima, brojne humanitarne akcije, ali i mnogi pokušaji sagledavanja i razumijevanja problematike stradanja. Među ovim posljednjima nalaze se i istraživanja društvenih znanosti, djelomice usmjerena i primjeni svojih rezultata, prvenstveno povećanju učinkovitosti pomoći. Ta su istraživanja upozorila i na određene promašaje organiziranih oblika pomoći stradalnicima, ne negirajući njihove humanitarne ciljeve. Uočila se sklonost birokratiziranju humanitarnih organizacija, te slaba mjesta u svjetskom sustavu zbrinjavanja prognanika i izbjeglica, odnosno u konceptu "humanitarne pomoći". Iste slabosti prepoznajemo i u našem domaćem iskustvu: niževrijedan status stradalnika kao žrtve koja je drugima na teret, stradalnici kao objekti skrbi namjesto subjekti u kreiranju vlastite sudbine, pomoć kao moralna i materijalna nadmoć pomagača i izvor daljnje frustracije stradalnika i prepreka njihovoj integraciji u novu sredinu. Sustavno bavljenje tim problemima u svjetskim razmjerima autorice Harrell - Bond (1993, 1996) provjereno je i u istraživanjima u Hrvatskoj (Mesić 1992, Stubbs 1995). Slične zaključke o percepciji i položaju hrvatskih prognanika nalazimo u još jednoj studiji koja, uz ostalo, govori kako su birokratski stilovi djelovanja, koji su se uvukli i u organizacije samih stradalnika, osobito pogubni i destruktivni za ratom traumatizirane ljude (Rogić i dr. 1995:210—211).

Za razliku od spomenutih istraživanja (Mesić, Rogić i dr.), koja su svojim specifičnim pristupima i metodama tretirala određene skupine stradalnika (kvantitativne metode, statistički uzorci), pokušat ćemo pogledati na stradalnike iz drukčije vizure: tragom osobnih iskustava sudionika jedne male, ali osebujne mreže komunikacija ostvarene u godinama rata, a potaknute radijskom emisijom. U tu svrhu poslužit će nam ponajviše dvije knjige u kojima je objavljen manji dio dijaloga

između stradalnika i novinarkе Hrvatskoga radija, njihova pisma i njezini novinarski tekstovi i komentari te zapažanja o radijskim emisijama koje je uređivala i vodila. Moji osobni kontakti s novinarkom, razgovori o njezinom radu, o emisiji i iskustvima izvan radijskog studija također će naći mjesto u ovom članku. Međutim, i ono što doznajemo o novinarki zapravo govori o stradalnicima, o njihovim potrebama i željama, pokazuje s kakvim su osobama imali potrebu komunicirati i kako su željeli biti tretirani. Ovdje će, dakle, o novinarki biti riječ samo toliko koliko to govori o stradalnicima. Ona nije tema ovoga članka, bez obzira kakve su njezine stvarne kvalitete, novinarske i ljudske, i koliko se o njima može "objektivno" suditi. Neminovno, sve o čemu će biti ovdje riječ baca svjetlo i na nju, a sudove o njoj prepuštamo čitateljima i onima kojima je poznata njezina javna djelatnost.

Odabrani isječak našeg ratnog iskustva kojim se bavi ovaj članak veoma je poticajan za raspravu o još jednoj temi, o ulozi i položaju žene u suvremenom hrvatskom društvu. Ta tema će se ovdje tek dotaknuti, prvenstveno s namjerom da se ukaže na izazovnost pristupa njezinu istraživanju na primjeru jedne žene, njezine sudbine odnosno životnog iskustva u određenom vremenu i okolnostima.

Autoričine dvojbe

Nastajanje ovoga zapisa pratile su određene dvojbe. Prva se vrtila oko pitanja treba li javnu osobu, koju osobno poznajem i cijenim, dodatno izlagati javnosti. U doba kad sam o njoj tek počela razmišljati s motrišta svoje struke dvojbe su bile manje i lakše. Tada je ona bila poznata novinarka, često prisutna na Hrvatskom radiju i televiziji. Prateći njezinu djelatnost u medijima i druge javne nastupe, posebice objavljivanje i predstavljanje dviju njezinih knjiga, pronalazila sam sve više razloga za svoj profesionalni interes. Ona je bila u središtu naše ratne svakodnevice, a njezine emisije i pisma koja je primala sadrže građu o životu u ratnim okolnostima, dragocjenu za etnološka, folkloristička i druga razmatranja.

Poslije izbora 1995. došlo je do velike promjene: novinarka je postala istaknuta političarka. Njezin još izloženiji i delikatniji društveni položaj povećao je moje sustezanje i zasigurno utjecao na pisanje o njoj. Promjena njezina statusa ponukala me da odustanem od planiranih razgovora s nekima od stradalnika koji su joj pisali i javljali se u emisiju, pretpostavljajući da njezin novi položaj utječe na njihovu izjavu o prijašnjem. Od tih sam razgovora očekivala dublje razumijevanje njihovog odnosa prema novinarki i prosudbe njezina udjela u skrbi za stradalnike, i opet ne sa željom da prosuđujem njezine zasluge, nego da propitujem što su u njoj tražili i nalazili, kakve su bile njihove potrebe.

"Halo! Dobar dan, ovdje Hrvatski radio"

Posljednjih su godina političke promjene i rat u Hrvatskoj medijima masovnih komunikacija priskrbili ogromnu pozornost. Oko televizijskih i radio prijemnika okupio se daleko veći broj gledatelja i slušatelja negoli prije, a određene su emisije posebno plijenile pozornost. Uz informativne emisije s dnevno aktualnim vijestima, profilirale su se i razne druge, posvećene specifičnim i užim temama potaknutim ratnom zbiljom. Jedna od takvih je i emisija Hrvatskoga radija, postaje Zagreb, "Halo! Dobar dan, ovdje Hrvatski radio." Ova emisija od 1991. do danas (potkraj 1996.), u stalnim prijednevima terminima problematizira ratna stradanja i nastoji pružiti pomoć ratnim stradalnicima, prije svega prognanicima, izbjeglicama, obiteljima poginulih vojnika i civila, ratnim invalidima i na kraju povratnicima u ratom stradali zavičaj.²

Pokrenuta u obrazovnom programu zbog novonastalih potreba slušateljstva izazvanih ratnim događanjima u Hrvatskoj, ova je emisija zamišljena kao izravan dijalog medija i auditorija, ali je imala i drukčije priloge i s vremenom se mijenjala. U početku su svi članovi redakcije sudjelovali u kreiranju i realiziranju emisije, izmjenjujući se u ulozi urednika pojedinih emisija. Godine 1992. emisija je iz obrazovnog preseljena u informativno - politički program pa većina novinara nije više surađivala u emisiji. Novinarka Nada iz obrazovnog je programa premještena u informativno-politički, gdje je sve do studenoga 1995. nastavila uređivati i voditi svakoga tjedna najmanje dvije jednosatne emisije.

S vremenom je Nada postala sinonimom te emisije, a ugled koji je stekla svojim udjelom u emisiji i drugim nastojanjima da pomogne stradalnicima izravno je utjecao na njezinu daljnju sudbinu. Zapažanja o emisiji nastala su na temelju mojih nesustavnih ali brojnih praćenja emisija koje je vodila Nada. U skladu s već pojašnjenom temom i svrhom ovoga članka - viđenje stradalnika putem odnosa s određenom osobom - ne govori se o drugim voditeljima, koji su nesumnjivo pridonijeli toj korisnoj i humanoj emisiji. Odabir jedne među njima moj je odabir potaknut različitim okolnostima i razlozima: zanimanjem za njezinu djelatnost i većom mogućnosti uvida zbog osobnih kontakata, zbog posebnih oblika pomoći stradalnicima koje je osmislila i provela, knjiga koje je objavila, pisama koja su bila upućena njoj osobno i promjene u njezinu profesionalnom i društvenom životu koja je uslijedila kao izravna posljedica njezine dotadašnje djelatnosti.

² Jedan prognanik iz Baranje, smješten s unukom u Sisku, tražeći putem ove emisije nestalog sina, naslovio je pismo na emisiju "za izbjeglice i prognanike, zarobljene i zatočene, za silovane, maltretirane, mučene i prebijane" (1995:42).

Osnovna struktura emisije ustalila se tijekom vremena i bila je zajednička svim emisijama: voditelj i gosti emisije pružaju opće informacije o odabranim temama i odgovaraju na telefonske pozive slušatelja. Glavne teme i opće informacije s vremenom su se mijenjale, slijedeći tijek ratnih zbivanja i njihovih posljedica, od podataka o ratnim stradanjima pojedinih hrvatskih krajeva, o sudbini stanovnika, zbjegovima, prihvatilištima za prognane, pravima prognanika, o domaćim i međunarodnim institucijama koje skrbe za stradalnike, o oblicima pomoći te načinima i putovima da se ona ostvari, o mjerama i akcijama državnih tijela u svezi s ovom problematikom, o djelovanju regionalnih ustanova za pomoć u povratku i obnovi i drugo. Putem ove emisije tražili su se ratom rastavljeni članovi obitelji, tragalo se za živima i mrtvima, propitivale se o zarobljenima i nestalima, o stanju u napuštenom zavičaju, o sudbini vlastite kuće i gospodarstva.

Dragocjeno je bilo sudjelovanje u emisiji kompetentnih predstavnika hrvatske vlade i drugih državnih institucija, predstavnika vladina i područnih ureda za prognanike i izbjeglice, članova udruga prognanika i sudionika rata, voditelja prognaničkih i izbjegličkih naselja, predstavnika domaćih i međunarodnih humanitarnih, vjerskih i drugih organizacija, kao i pojedinaca iz zemlje i inozemstva koji su hrvatskim i bosansko-hercegovačkim stradalnicima pomagali prije svega informacijama, ali i drugim načinima.

Emisija je odražavala rast patnji i problema sa širenjem rata u Bosni i Hercegovini, s pristizanjem izbjeglica iz te susjedne zemlje, te njihovim ostankom u Hrvatskoj ili odlaskom u druge zemlje. Zajedno sa sve većim brojem prognanih i izbjeglih, suradnici i slušatelji emisije pratili su neizvjesnost sudbine nestalih i zarobljenih, suosjećali sa stradalnicima u godinama koje su prolazile u očekivanju i nadi, ali i u neimaštini i strahu od konačnog ishoda, od sigurnog ili mogućeg suočenja sa zgarištem doma i sa smrću bliskih osoba. Doživjela je ova emisija i radost oslobođanja hrvatskih okupiranih područja, ali i pitanja i dvojbe oko sudbine još okupiranog hrvatskog Podunavlja i teškog puta povratka i obnove.

Javljujući se telefonom pojedinci su govorili o svojoj sudbini, o vlastitu stradanju, tražili pomoć ili bilo kakvu informaciju o bliskoj osobi, tužili se na neadekvatan postupak ili zahvaljivali na pomoći, pa i na korisnosti i humanosti ove emisije. Uz stradalnike su se javljali i slušatelji spremni na suosjećanje i pomoć, razmjenjivale su se informacije, uspostavljali dragocjeni kontakti.

Javljanja, izlaganja, razgovori u ovoj emisiji često nisu bili uhu ugodni. Ponajprije zbog tematike, zbog tragičnih povoda, zbog golemog broja nerješivih pitanja i nemogućnosti da se značajnije suzbiju patnje i pruži odgovarajuća pomoć, zbog sveprisutnog osjećaja nemoći. Nelagodu

su znale izazvati i nesuglasice sudionika emisije, različiti pogledi na pojedina pitanja, ponekad i sukobljavanje interesa i interpretacija, a posebice gorčina stradalnika i njihovi prečesto opravdani prigovori zbog neučinkovitosti, propusta i nerazumijevanja s kojima su se suočavali. No prigovori se nisu odnosili na emisiju ili njezinu voditeljicu. Nada tvrdi da nikada nije doživjela neugodnost i da nitko nije zlorabio emisiju koja je išla uživo. To govori i o stradalnicima i o voditeljici.

Ova je emisija već u zamisli posegnula za oprobanim psihoterapeutskim sredstvom, za razgovorom kao prilikom za rasterećenjem, bez obzira hoće li uslijediti i nešto više od spremnosti da se sasluša i pruži barem verbalna podrška. Osoba koja zove Hrvatski radio i želi govoriti u eter svakako je svjesna da je slušaju mnogi. Neki to priželjkuju, drugi se zbog toga skanjuju. Neke je samo krajnja nužda natjerala da se jave telefonom. Mnogi nisu uspjeli jer je emisija bila prekratka za sve, redakcijski telefon prezauzet. Mnogi i nemaju mogućnost telefoniranja ili ne mogu čekati dovoljno dugo da dođu na red i nađu se u eteru. Telefon je većini prognanika teško dostupan te stoga oni koje smo slušali u emisiji "Halo! Dobar dan, ovdje Hrvatski radio" samo djelomice predstavljaju prognanike i izbjeglice ovoga rata. Najlakše su se telefonski javljali prognanici i izbjeglice smješteni kod članova obitelji, šire rodbine, prijatelja i drugih privatnih osoba, ali i oni smješteni u hotelima i odmaralištima, te namjenski izgrađenim i dobro organiziranim prognaničkim naseljima. Nije slučajno što su se neki javljali često. Takvih je bilo i među stradalnicima i među onima što su željeli pomoći. Našlo bi se i onih kojima je cilj bio tek medij i brojno slušateljstvo; srećom takvi nisu bili brojni.

Slušatelj emisije "Halo! Dobar dan, ovdje Hrvatski radio" mogao je zaključiti da se usmeni kontakt između voditelja i njegove publike događao i izvan etera. Od Nade doznajemo da su je ljudi nazivali i izvan vremena emitiranja emisije, pa i na njezin privatni telefon. Dolazili su i u prostorije Hrvatskoga radija u Zagrebu. Prvih je godina emitiranja emisije to bilo lakše jer su se dvije lokacije zagrebačke radijske postaje nalazile u središtu grada, te se moglo lako doprijeti u neposrednu blizinu tražene osobe, eventualno je pričekati u predvorju ili pred zgradom. Preseljenjem redakcija i studija u teže dostupan Dom HRT pristup je postao moguć samo u dogovoru sa suradnicima HRT-a.

Koliko je značila i dokle je dopirala ova emisija, pokazali su telefonski pozivi izdaleka, iz drugih zemalja; o tome svjedoče i pisma: emisija je dopirala u okupirane krajeve Hrvatske, do Hrvata u drugim zemljama, slušali su je i pripadnici drugih naroda.

"Živim i radim u Bleiburgu, Vi sigurno znate gdje je i što je Bleiburg.
Stanujem u jednoj maloj sobi i svako jutro dok skuvam kavicu,

slušam Vas i Vaš 'Dobar dan, ovdje Hrvatski radio'. Poslušao sam na tisuće prognanih i tisuću Vaših utjeha za svakoga, i dok ovo pišem slušam o prognanim Vukovarcima i njihovim tužnim obljetnicama. Više puta mi je pobjegla suza slušajući tužne priče" (1995:79).

"Znam da ste čitali mnoge potresne priče, jer sam više od dvije godine provela u mom dragom i nezaboravnom selu, ali okupiranom... Vaša emisija je bila melem za nas koji smo tamo bili zarobljeni. Često smo puta gladovali jer smo ostali bez svoga. Mnogo puta su mi se orosile oči suzama kad se netko poznati javio, kada su iznosili svoje prognaničke priče i boli, ali moram napomenuti da su i naše priče, nas koji smo ostali radi nepokretnih roditelja, a ostali smo među zvijerima, a ne ljudima, možda još potresnije" (1995:70).

"Ja sam poljski katolički svećenik, koji već 10 mjeseci vodi brigu za bosanske prognanike, koji borave kod nas... Smješteni su u dva hotela blizu grada Bielsko - Biala u južnoj Poljskoj.

Mogao (pa i morao!) bih pisati više o ovom dijelu mojeg pastoralnog rada, ali imam nadu da ćemo se sastati. Pozivam Vas srdačno da nas posjetite! Znam, naravno, da ste prezauzeti Vašim radom. Ponekad slušam Vaše reportaže, a sada ljeti - kad imam više vremena - čitam Vašu knjigu: 'Dobar dan - ovdje Hrvatski radio'. Drago bi mi bilo, a bilo bi korisno za prognanike, kad biste uredili reportažu o njihovom boravku u Poljskoj" (1995:85).

"Vrlo poštovana gospođo..., veoma rado i vrlo često slušamo Vaše divne emisije 'Dobar dan ovdje Hrvatski radio' koje su zahvaljujući isključivo Vama, pune duha, duše i prosto odišu humanizmom i brigom za ljude bez obzira ko su i odakle su. Doprinosе tome i Vaši odabrani gosti, ali je pravo zadovoljstvo slušati jedan tako profesionalno urađen program i realno prikazivanje stvari. U poređenju sa sličnim emisijama u nas u Crnoj Gori, mi Vam se divimo.

Slobodni smo Vam sugerirati da u emisiju, ako već niste, pozovete i našeg prijatelja, znamenitog prognanika iz Crne Gore, književnika crnogorskog Jevrema Brkića, koji sada živi u Zagrebu" (1995:142–143).

Brojni su bili i prijedlozi i zahtjevi da se emisiji produži trajanje.

"... produžite trajanje ove emisije, jer je ona mali lijek za veliku ranu prognaničku, a i mnogi problemi su putem ove emisije riješeni. Za sve, još jednom, svima, velika hvala" (1995:110).

Već je rečeno da je emisija ohrabivala stradalnike, pružala im utjehu i nadu, osjećaj da nisu zaboravljeni, pomagala im da podnesu osamljenost, poticala ih na promišljanje njihova položaja i sudbine.

"Često slušam vašu emisiju i često mi vrati nadu u povratak u naš Ilok, koju sam već pomalo izgubila" (1995:67).

"Molim Vas, nemojte se ljutiti što eto tako uzimam slobodu da Vam pišem i uzimam dragocijeno vrijeme, ali najteže je kad hodajući po našem velegradu osjetiš da si u prepunom tramvaju ipak sam i bez svog doma, jer svi ljudi idu kući, a kad ću ja imati ponovo svoju kuću, možda nikad?

Bojim se u srcu i duši, i kad se vratimo bit ćemo zaboravljeni Vukovarci..." (1995:92).

"Vjerujem da ćemo se nakon puno godina vratiti, ali se bojim da ćemo tek tada početi umirati, jer previše tuge se sakuplja u nama, a tuga razara i dušu i psihu i tijelo. Bilo bi dobro da ima više ljudi kao što ste Vi ... Sigurno se sjećate kada ... ste sjetno i tužno najavili da ne ćemo imati vožnju na žuti karton. Nakon toga javila se neka gospođa koja je sa prizvukom ruganja rekla otprilike ovako: 'Znam ja vas prognanike, vi sada gundate jer ste ljuti, a sutra ćete platiti.' Ta gospođa ne bi trebala raditi na tom radnom mjestu, jer to nije zaslužila, a trebala bi svoj narod u Bosni opomeniti da zajedno sa Srbima ne tuku Hrvate. Isto tako njezina kolegica s naštimanim osmjehom zna reći prognanicima - da nisu došli iz hotela i ne mogu živjeti u hotelu. Te osobe treba sa tih radnih mjesta maknut i onda im ne bi palo na pamet ruganje i vrijeđanje oštrim jezikom. Oprostite, ali ovakve stvari nas prognanike mnogo žaloste, jer od kuće su nas otjerali neprijatelji i neljudi, a poneki se i sad tako ponašaju, na žalost" (1995:90—91).

"I ja sam jedna od prognanih i neka Vas ne spopadne strah od pomisli - sad će pasti neka molba. Već sam to i sama primijetila da iza drugog oslovljavanja slijedi poneko traženje... Hvala onima koji daju i šalju a kako to i kuda stiže - o tom potom.

Ipak Vas rado slušam i osjećam Vas kao svoje družinče, jer većinu dana provodim sama, pa mi radio ispunjava prazninu i nadomješta moju nekad brojnu familiju... Sada smo se rastepli kao rakova djeca. Ostali smo ja i moj deda (muž!), koji i u podmaklim godinama služi domovini. Slušajući Vaš program, plačem. Što sve to vrijedi? Već sam oči isplakala, a od svega ništa. Od svega ostaje samo ime PROGNAK. Mislim da teže i veće zlo nikoga nije moglo snaći, nego što je snašlo prognanike. Sad smo prognanici i više nismo ono što smo bili. Više se ne pita šta si imao i šta si bio po zvanju, sad ostaje smo taj strašni naziv PROGNAK" (1995:132).

Pisma i knjige

U nemogućnosti da uspostave usmenu, telefonsku vezu ili zato što su se ustručavali da se oglase javno stradalnici iznalaze drugu mogućnost: pišu pisma i adresiraju ih na Hrvatski radio, na ime emisije, urednika ili voditelja, eventualno tražeći tim putem pomoć trećih osoba ili institucija.

Neka od tih pisama prethodila su usmenom javljanju ili su slijedila nakon njega. Prva su napisana u namjeri da posluže svrsi ako njihovi autori ne uspiju uspostaviti usmeni kontakt, a druga su najčešće zahvale

poslije usmenog kontakta, zbog iskazanog razumijevanja, eventualno i pomoći koja je uslijedila zahvaljujući razgovoru. Neki se pismima javljaju više puta. Na pisanje ih potiču teški egzistencijalni problemi ili samo potreba za komunikacijom s osobom od koje očekuju razumijevanje. Nekima koji su tražili pomoć, lakše je to bilo napisati negoli izgovoriti.

Izbor pisama dostupan je javnosti zahvaljujući dvjema knjigama novinarkе o kojoj je ovdje riječ (1993, 1995). U prvoj je knjizi dio njezinih novinarskih izvještaja, vijesti, razgovora, reportaža, koje - kako je napisao urednik - kronološki svjedoče o vremenu zla, od lipnja 1991. do siječnja 1993. Počinje zapisima o Nadinim susretima s djecom iz Kijeva i Vukovara koja su već doživjela prve traume: s djecom iz Kijeva na proputovanju kroz Zagreb, u trenutku zatišja poslije prve intervencije jugoslavenske vojske i prije konačnog razaranja Kijeva, te s malim Vukovarcima odvojenima od obitelji i sklonjenima na sigurno u doba dok se Vukovar još nada i bori. Slijede različiti Nadini zapisi, odnosno priloge emitirani na radiju, koji prate ratna zbivanja i njihove posljedice, život prognanika, izbjeglica, obitelji poginulih, zatočenih i nestalih.

U prvoj knjizi objavljeno je i nekoliko pisama stradalnika: jedno na početku i više njih u posljednjem poglavlju "Pisma, pozdravi, zahvale" (1993:105–122). Druga knjiga sadrži isključivo pisma koja su stigla do kraja 1994. godine i pročitana u emisijama, u njima su i brojne pjesme, slijede uvodne i popratne riječi urednika, Nade i drugih.

Od 217 objavljenih pisama, najveći su dio pisale žene (115), muškarci 40, a 22 pisma napisala su djeca, među kojima je više dječaka (12); 5 pisama su potpisale obitelji, 7 različite skupine ljudi (iz jednog sela, učenici, vojnici), tri pisma nisu potpisana, a za 13 se prema inicijalima ne može zaključiti o spolu adresanata. Zbog zaštite adresanata većina je pisama potpisana inicijalima pa se ne može uvijek odrediti ni njihov spol ni podrijetlo; čini se ipak da je najviše pisama izbjeglica iz Bosne i Hercegovine.

Objavljena su pisma dragocjeni iskazi o pojedinačnim, osobnim sudbinama, a neka pisma sadrže i druge podatke o životu u selu prije njegova napuštanja (povijest, tradicije). Veći dio objavljenih zapisa pripada žanru dokumentarne proze odnosno autobiografske književnosti, što znači da se mogu znanstveno analizirati različitim književnoteorijskim i drugim pristupima (što mi ovdje nije namjera). Čini se da spomenuti pristupi posebice pridonose razumijevanju određenog nesklada između jedinstvenosti i autentičnosti sudbine pojedinca i njegovih često stereotipiziranih usmenih svjedočenja odnosno zapisa. S motrišta povijesti ovakvi zapisi posreduju između "velike" i "male" povijesti, osobne i službene, te pokreću mnoga pitanja o "istinitosti" jedne i druge i o njihovim međuodnosima (Jambrešić Kirin 1996).

Pisma su pisali i ljudi koji nisu osobno stradali nego su željeli izraziti suosjećanje, podršku ili ponuditi neku pomoć. Pisma govore i o recepciji emisije, te o Nadi, kojoj su mnoga od njih i naslovljena. U svojim emisijama Nada je čitala odabrana pisma, češće samo njihove dijelove, komentirala ih i odgovarala na pitanja. Svrha čitanja pisama u emisiji bila je da se obrati pozornost na pojedince, stradalnike i one koji su suosjećali i nudili pomoć, te da se oni međusobno povežu mrežom solidarnosti: od pružanja utjehe i podrške do uspostavljanja potrebnih kontakata, pribavljanja stvari, pružanja usluga i drugog. Prateći emisije i čitajući pisma osvjedočujemo se kako je ta emisija uspjela povezati mnoge, konsolidirati stradalnike i one koji nisu izravno stradali, ali su patili zbog drugih i zbog teške sudbine svoje zemlje. Ta emisija kao da je bila svojevrsna terapija i jednima i drugima, pri čemu nije bila bez važnosti i uloga voditeljice.

"Više puta plačem slušajući emisiju, a onda kad Vi vodite emisiju dobijem opet snagu i onda mislim dočekat ću svog nestalog sina i vratiti se kući u Vukovar" (1995:94).

"Mi se uz Vaše emisije naplaćemo i naježimo, slušajući priče tih nesretnih i napaćenih ljudi koji su protjerani sa svojih vjekovnih ognjišta i svojih kuća. Mi ih pozdravljamo i dajemo podršku nek izdrže na svim mjestima diljem naše lijepe Hrvatske. Naša su srca s vama, moji su unuci ostali bez oca ali nisu izgubili dom. Baka iz Požege" (1995:104).

"Štovana gospođo ..., u predugom i neizvjesnom progonstvu, u mraku tunela najsvjetlija točka je, zahvaljujući Vama ..., emisija 'Dobar dan - - ovdje Hrvatski radio'. Slušam je od početka, i u moru nerazumijevanja nas prognanika, upravo je očaravajuće slušati Vas kako u mnogobrojnim najdelikatnijim prilikama (doslovce, baš svaki put) svojim umirujućim glasom nađete pravu riječ utjehe, razumijevanja za sve nas. Dugo sam neuspješno razmišljao gdje naći prave riječi kojima izraziti toliku dobrotu, pa sam bio žalostan kad pri dodjeli novinarskih nagrada nisam vidio Vaše ime, što dokazuje da ipak nema sluha za istinske, originalne vrijednosti - za Vašu i našu emisiju (time ne želim osporiti dodijeljene nagrade)" (1995:144).

Autori pisama imali su različita mišljenja o tome da se ta pisma u emisiji čitaju. Neka su pisma pisana sa željom da budu objavljena i to se u njima izričito kazuje. Zadovoljstvo zbog uvrštavanja pisma u emisiju izražavali su usmenim i pisanim zahvalama. Zahvaljivali su i na samom spominjanju svojih imena, imena njihovih gradova i sela, posebice na emisijama koje su bile posvećene pojedinim stradalim krajevima; doživljavali su to kao priznanje vlastitog žrtvi, nadu za nezaborav i povratak.

Je li to bio strah od zaborava ili kompleks građanina drugoga reda što ih je poticao da telefoniraju i pišu i onda kad nisu tražili neku pomoć

ili informaciju? Je li im trenutačno izranjanje iz neidentificirane mase stradalih donosilo samopotvrđivanje i samopoštovanje, vraćalo dignitet? Što je to gonilo jednog mladog invalida i prognanika, koji je sve vidio crno i beznadno, pomišljao na smrt kao rješenje, da napiše:

"Molim Vas objavite mi ime preko radija! Hvala!" (1995:156).³

Neki od autora pisama izričito su tražili da se njihovo pismo ne pročita u emisiji ili da se barem ne spomene njihovo ime, naglašavajući da su se teškom mukom odlučili pisati i nešto tražiti, da se srame javno iznijeti svoje potrebe i molbe. Svoje ustručavanje objašnjavaju svojim dobrim životom prije rata i tadašnjom spremnošću da pomažu drugima, te nadom da će dočekati vrijeme da opet sami skrbe za sebe i svoju obitelj i da uzvrate dobrotu iskazanu im u nevolji. Ta pisma svjedoče o stradalnicima kao ponosnim, posramljenim, ali i zahvalnim ljudima.

"Teško mi je što Vam se obraćam na ovaj način. Željela bih da je to sasvim drukčije i da Vam pišem o mom Borovu naselju..." (1995:87).

"Što dulje traje progonstvo, mi smo sve zahvalniji dobrim ljudima, a to nas dovodi do bola i posebne patnje, jer smo mi prije rata rado davali, a sada samo primamo, a ne možemo ništa podariti drugima" (1995:74–75).

"Ja sam rodom iz Kupresa, mama nas je imala 7 djece, 1941. g. sve su nam popalili, a otac je umro od tifusa. Djeca su bila po svijetu, ali nas je mama sve skupila, 6 nas još živi. Svi smo imali kuće, a sad smo 2 brata i ja opet u progonstvu i bez ičeg ostali, a na kućama smo imali solarno grijanje" (1995:50).

"Nemati svoj dom, svoju domovinu, svoj grad, selo, makar to i 'privremeno' bilo, ponižavajuće je. Gubiš osjećaj vrijednosti..."

Svejedno, u tom siromaštvu našla sam nešto što sam darovala sa neizrecivo mnogo ljubavi 'Bijelom putu za Novu Bilu'. Dala sam krv za ranjenike" (1995:96–97).

"Zovem se Mara, izbjeglica sam iz Bosne od Dervente. Majka sam šest sinova, najmlađi su blizanci. Od kuće smo otišli prije dvije godine, tri sina su kod mene, a tri na ratištu... Ja sam sretna majka i ponosna sam na svoju djecu, hvala Bogu pa su živi. Jedan od njih bio je ranjen, hvala Bogu sada je opet dobro i opet je na ratištu.

Ove dvije godine su teške i preteške, ostali smo bez ičega, sve smo izgubili, ali nismo ponos i vjeru u Boga. Ponosni smo što smo Hrvati

³ Prije te molbe je popisu svojih stradanja i nezadovoljstava pridružio i popis želja: radio, pribor za pecanje, šivaću mašinu, sportski bicikl, moped, Mercedes Diesel, novčanu pomoć roditeljima. Ovo pismo svjedoči o tragičnoj sudbini i rastrojstvu njegova autora; nadajmo se da mu je njegovo pisanje donijelo barem olakšanje, a možda i neku drugu pomoć.

pa neka ništa nemamo, al imamo hrvatski duh, vrijedniji od svakoga bogatsva..." (1995:43).

"Želim se unaprijed zahvaliti svima koji mi pruže pomoć, a meni preostaje da se nadam da ću jednog dana imati neke mogućnosti da svojoj djeci nešto osiguram vlastitim sredstvima..." (1995:46–47).

"Nego ja ne mogu da se zahvalim samo praznim riječima Vama i ljudima koji su mi pomogli da dobijem na poklon prekrasnu šivaću mašinu. Imam želju da sašijem kecelje za domaćice za one koji ne znaju šiti ili ne mogu..." (1995:91).

"Moja baka Vjera i ja redovno slušamo Vašu emisiju. Moja Vas je baka zvala i dobila, ali zbog plakanja nije ništa rekla. Ja Vas molim da pomognete ako možete da moj tata iz Lukavca kod Tuzle dođe jer ga nisam vidio od 18. ožujka 1993. Moj tata ima vizu za dolazak i domovnicu. Drugi dolaze, a on nema sreće. Tata mi se javio 1. siječnja 1994. za N. G. Meni ne treba ništa - samo tata" (1995:130).

Ustručavajući se tražiti stvari i usluge, ovaj je dječak sročio potresnu rečenicu koja pogađa bit stradanja i predočava sav užas rata.

Pisanje potaknuto stradanjima

U emisiji "Halo! Dobar dan, ovdje Hrvatski radio" pročitani su mnogi prozni sastavci i pjesme o stradanju, progonstvu i rodoljublju. Pisali su ih sami stradalnici, ali i oni što su s njima suosjećali ili patili zbog razaranja užeg zavičaja ili cijele domovine. Javljali su se sa željom da u emisiji sami pročitaju svoje pisane priloge ili su ih slali u pismima uz molbu da budu pročitani. Česte su teme stradanje Vukovara, ali i Iloka, Tovarnika, Osijeka i drugih mjesta u Slavoniji i Baranji, Plitvica, okolice Drniša, Gline, Petrinje i Topuskog. Ponekad je teško razlikovati sastavak od opširnijeg pisma koje kazuje o okolnostima stradanja, a katkad je sastavak odijeljen od pisma koje ga najavljuje i/ili komentira.

"Što je za mene čast?

Nakon tri mjeseca "pakla" u Vukovaru, svjestan sam značenja te riječi.

Bilo mi je jako teško što i ja nisam mogao ići s tatom na prvu liniju obrane grada. Časno je bilo braniti svoj prag, svoju ulicu, svoj grad... Osjećao sam da i ja moram nešto učiniti. Išao sam s pekarima peći kruh za gardiste, po vodu, gasio požare, pomagao starim i bespomoćnim ljudima. Sve to pod 'kišom' ubojitih projektila, kojih je bilo tisuće svakodnevno. Zar to nije bilo časno? Kad su 'oslobodioci' ušli u moj grad, dočekao sam ih pun prkosa, mržnje i inata. Nisam saginjao glavu. Ja, ni dijete, ni čovjek, stajao sam uspravno pred njima, nisam skretao pogled na drugu stranu. Kad su u Sremskoj Mitrovici tražili da napišemo nacionalnu pripadnost, s ponosom sam

napisao HRVAT. Sve su mi uzeli, moj topli dom, prvi korak, prvu riječ, prvu tajnu... ali čast i dostojanstvo nisu mogli. Čast mi je reći da sam iz Vukovara, da mi je otac ranjenik domovinskog rata, da smo ostali do kraja u Vukovaru.

S velikim štovanjem spominjem sve znane i neznanе što su časno položili svoj život pred oltar domovine. Eto, to je za mene čast" (1995:86–87).

U dvjema Nadinim knjigama objavljene su četrdeset i četiri cjelovite pjesme i nekoliko fragmenata, ali iz pisama doznajemo da su pojedini autori slali i po nekoliko zbirki poezije. I pjesme su najviše pisale žene, zatim djeca i tek nekoliko muškaraca (točno pobrojavanje nije moguće jer je dio pisama, pa i pjesama, potpisan samo inicijalima).

Među stradalnicima koje je nesreća potakla da svoju patnju izraze stihom, ističe se jedna vukovarska majka, koja je napisala kratko pismo i pjesmu "Oh, kako je teško biti majka".

"Prognanica sam iz Vukovara. Moja je sudbina jako tužna bila, jer sam izgubila dva sina. Poginuli su braneci Vukovar. Njihova majka, nezbrinuta, u hotelskoj sobi, čeka povratak u Vukovar. Moji su se sinovi borili 3 mjeseca gladni i žedni, a onda su položili svoje mlade živote za svoj Vukovar i svoju Domovinu Hrvatsku. Neka im je vječna slava i hvala.

Oh, kako je teško biti majka
I gledati smrt u oči
Svoga sina
Vukovarskog junaka
Stežem srce
Krijem suze
Vidim kako pada
Sa njegovom krvlju
Zemlja se natapa
Bol i tugu krijem
Al suze ne mogu
U sebi se molim
Uzvišenom Bogu
Primi Bože dušu
Ti mojega sina
Neka u Raj dođe
Da bude tišina.
Srce mi je jače
Od čelika bilo
Kako da mu priđem
Sunce moje milo.
Kako da mu palim svijeću
Ja ga više vidjet neću.
Nisam stigla ni da se okrenem
Već me crne zvijeri zarobljavaju
Tjeraju, tuku i zlostavljaju.
Jedni viču tjeraj je u dolu
Drugi viču na Petrovu goru.

Odvedoše i zatvoriše me
U ćeliju Stojanović Ljube
Robijaš sam Ljubine ćelije
Pobiše mi moje najmilije.
Kad je prošlo dvadesetak dana
Opet druga na mom srcu rana
Ubiše mi drugoga sina
Oh, kakva me zadesi sudbina.
Trećeg sina u logor odvedoše
Opet meni bol nanesoše.
Oh, kako je teško biti majka.
Palim svijeće, molim Boga
Da se vratim gradu svome
Da posjetim grobove junaka
Kao što će činit svaka majka.
Oh, kako je tužno gledati
Kako prenose i sahranjuju
Junake iz davnina.
A ja majka ne znam za grob
Mog ni jednog sina
Ali se nadam i mislim
Da ih neće zaboraviti
Naša nam draga Domovina."
MAJKA (1995:64–66)

I ostali stradalnici koji su pisali prozu ili poeziju iskazuju svoju bol za napuštenim domom, selom ili gradom, za izgubljenim djetinjstvom ili gubitkom najbližih. Zanimljivo je da su četiri autorice objavljenih pjesama pojasnile i motive svoga pisanja: jedna svoje pjesme smatra doprinosom svome narodu (1995:24), druga kaže da su pjesme dokaz solidarnosti sa stradalnicima (1995:52), treća pisanjem i recitiranjem pjesama iskazuje "svoje najdublje štovanje i suosjećanje" sa njima (1995:57), a četvrta piše:

"Ja sam Hrvatica iz Srednje Bosne, davno sam se dotepla u Zagreb i pomazem svoju familiju koja je istjerana iz Starih Jankovaca i Žepča. Od žalosti za poginulim bratićem rodila se u meni želja i pišem pjesme, pa sam jednu napisala za Sabor, a drugu za slavu Majci Božjoj Kamenitih vrata za devetstotu obljetnicu Zagrebačke nadbiskupije. Moja gramatika je slaba pa se vi snađite.

Duhovi u Saboru

Duše sveti prosvjetli Hrvate
da se vjeri i poštenju vrate.
U Saboru nek jedinstvo vlada
to je puka siromašnog nada

Svi imaju samo jednu manu
svaki vuče sam na svoju stranu
I govori ovako je bolje
a ne vidi ranjenika i prognanika nevolje
što se kući vratit ne mogu,
ranjenici ostali bez nogu"
(1995:66–67).

U navedenim se pjesmama prepoznaju određene folklorne sastavnice i formule, a nalazimo ih i u većini ostalih pjesama i proznih sastavaka.

"Sokoline moje selo milo,
u vama mi je uvijek lijepo bilo.
Sokolinc selo na vidiku,
u vama sam odabrala diku.
U vama ga sada ostavila.
Dušmanska nas ruka odvojila.
Sokoline zaboraviti neću
dok mi smrtnu ne upale svijeću.
I tada bi volila tamo biti
da me mogu kod dragoga spustiti"
(1995:103).

"Kupa mi je na par koraka ispred mene, a ja tako gledajući u daljinu
prema mom gradu u pola glasa sama sebi govorim:

"Da mi se je pticom stvoriti i po plavom nebu letiti.
Letila bi cijeli dan i noć, samo da mogu mome domu doć!"

Ili opet:

"Da mi se je ribom stvoriti i da mogu Kupom ploviti
Plovila bi cijeli dan i noć, sam da mogu mome domu doć!"
(1995:132–133).

Evo ulomka jedne pjesme inspirirane emisijom i zato naslovljene "Dobar dan", koja spominje i Nadu. Jedan stih kao da sažimlje i pojašnjava Nadinu najveću zaslugu i ujedno najveću potrebu stradalnika: "Da nije nje ne bi se za mnoge ni znalo".

"Dobar dan, nježno ... reče
Ovo je prognaniku najveći dio sreće
Brinc se za nas prognaničke ljude
A pomoći koliko može i bude
Radost i tugu s nama dijeli
Da nije nje ne bi se za mnoge ni znalo
A toliko truda i ljubavi nam je dala
Od srca joj velika hvala"
(1995:125).

Novinarka i voditeljica emisije

Od početka rata Nada je na radiju javljala i izvještavala u dnevnim informativnim emisijama o događanjima s istom problematikom. Kako je već spomenuto, dočekivala je prognaničke konvoje, posjećivala sportske dvorane i druga mjesta za njihov privremeni smještaj, obilazila prognanička naselja i vojarne, pratila aktivnosti naših i stranih političara, predstavnika humanitarnih i drugih organizacija - jednom riječju sve što se doticalo života prognanika i drugih žrtava rata.

Pripremala je i vodila i jednu televizijsku emisiju o istoj tematici, te sudjelovala s manjim priložima u popularnom nedjeljnom televizijskom programu (razgovarajući s odabranim subesjednikom o aktualnoj prognaničkoj temi).

Velikoj Nadinoj popularnosti među prognanicima, izbjeglicama i drugim stradalnicima pridonijele su njezine akcije kojima je verbalne kontakte uspijevala pretvoriti u praktičnu i konkretnu pomoć. Ona nije mogla riješiti najteže probleme, ali je vrlo učinkovito pomagala ljudima da lakše prežive i da osjete skrb i podršku. Izravno povezivanje putem emisije onih što nešto traže i onih koji daju pomoć pokazalo se djelotvornim. Na iskazane potrebe i želje stradalnika odazivali su se pojedinci, ponekad i sami skromnih mogućnosti, ali i poduzeća i institucije. Stradalnici su tako dobijali ležajeve, tranzistore, štednjake, perilice i televizijske prijemnike, odjeću, školski pribor. Neki su dobili i stan odnosno privremeni smještaj. Najpoznatija je Nadina akcija bila nabava šivaćih strojeva za žene - - prognanice. Pomagala je da se ostvare i "luksuznije" želje posebice djeci: npr. bicikl, haljinica i cipele određene veličine za svečanost prve pričesti, pribor za slikanje. I izvan emisije posredovala je između svojih štićenika i institucija koje su im mogle pružiti pomoć; olakšavala je i rješavala mnogim stradalnicima nedostupne kontakte, upućivala ih na prave adrese, zalagala se za njih. Bilo je tu i velikih pothvata kao što je posredovanje za medicinsku pomoć u inozemstvu za odrasle i djecu čiji je život bio ugrožen.

"Svi Vam pišu, svi samo traže, a Vi ste strpljivi, sve nas slušate, svima šalžete, a ja kažem mojoj baki ajdemo i mi pisati da nam pošaljete mali televizor, ako možete. Mi smo iz Gornjeg Varoša - - Okučani. Teško nam je, sve smo imali, a sve ostalo, a ovdje smo već dugo, tko zna oćemo li ikada kući" (1995:94).

"... kad bih mogla od dobrih ljudi dobiti jedan mini štednjak s pećnicom. Već dvije godine nisam ispekla kolač. O tome nekako nastojim ne misliti, ali sada, iako u progonstvu porodica se nastoji okupiti za blagdan. Bude na stolu keks, ali to nije ono pravo, pa bi bar ukus i miris malo podsjećao na dom i našu kuću" (1995:91).

"Od kuće u Petrinji uspjeli smo povesti samo našeg psa, kojeg je po dolasku u Sisak ubila granata. Iz svoje kuće nemam niti najmanju uspomenu. Bila bih veoma zahvalna Vama gospođo ..., i dobrim ljudima, koji bi mi eventualno poklonili mašinu. U nadi da će se ipak dogoditi čudo, te da mi se ostvari san i ponovo imam mašinu, puno vas pozdravljam" (1995:35).

Sudeći prema pismima i razgovorima u emisiji između Nade i stradalnika, uspostavljen je osoban i prisnan odnos. O tome svjedoče pisma u kojima je oslovljavaju imenom, nazivaju "našom", pokazuju da znaju da je

podrijetlom Slavonka iz okupiranoga grada, naglašavaju kako je rado slušaju, nabrajaju njezine vrline, žele se susresti s njom, pozivaju je na obiteljske proslave, pišu joj pisma "samo za nju". Poneki u pismima čak tvrde kako je slušaju svaki dan, što ne odgovara stvarnosti, nego izražava njihov doživljaj emisije odnosno već spomenuto poistovjećivanje Nade s ovom emisijom u cjelini. Isticanju Nade među drugim vrijednim suradnicima sigurno je pridonijela i činjenica što se Nada javljala u toj emisiji od prvih emitiranja do svojega odlaska s radija, što je jedino ona kontinuirano i intenzivno u njoj bila prisutna pet teških godina. Uz količinu Nadina udjela svakako je važna i kakvoća njezine prisutnosti, od one profesionalne do ljudske.

"Javljam vam radosnu vijest da sam primio bicikl i to par sati prije mog povratka iz bolnice. Sretan sam i ne mogu dočekati dan kad ću s mojim školskim kolegama krstariti Brezovicom. Puno Vam zahvaljujem i ujedno pozivam da dođete kod nas, ako možete, jer moj mali brat ima 5. travnja prvi rođendan i bilo bi nam posebno drago da se priključite našem malom slavlju. Još jednom hvala uz srdačne pozdrave" (1995:43).

Slušatelji emisije, stradalnici i suradnici često su spominjali njezin glas opisujući ga kao vrlo topao i suosjećajan, glas koji odaje dobru osobu, spremnu da razumije i pomogne, a ocjenjivali su i njezine profesionalne sposobnosti.

Zahvaljujući tranzistoru i domašaju Hrvatskoga radija u srpnju 1992., četvorica zatvorenika Vojno istražnog zatvora u Beogradu, slušajući Nadin intervju s potpredsjednikom vlade, doznala su sretnu vijest da je potpisan dokument o razmjeni zarobljenika. Jednog od njih (M. S.) osobito se dojmila radost koju je osjetio u glasu nepoznate mu novinarke. Još u zatvoru uobličio je svoj doživljaj u zapis s naslovom "Rekla je: Sjajno", dio kojega citiram:

"Na kraju je rekla 'sjajno'.

Osjećam njenu radost, kao da se suživila u toj riječi, kao da je sve rekla. Još čujem tu riječ 'sjajno'. Prosto nas uvjerava da ćemo krenuti i to brzo, kao da već dolazimo svojim najdražima, svojoj domovini, u našu slobodnu Hrvatsku - 'sjajno' - izdržite još malo..." (1993:15).

Evo još nekoliko karakterističnih reakcija:

"Nisam ni izbjeglica ni prognanik... no redovno pratim Vašu emisiju 'Dobar dan, ovdje Hrvatski radio', koju vrlo uspješno i inventivno vodite. Vjerujem, da Vam se zato ljudi javljaju slobodno i s povjerenjem. Kako je lijepo čuti u 9 h Vaš glas za najavu emisije "Dobar dan...!" (1993:120).

"Glas gospođe ... unosi puno topline i stvara raspoloženje jer svojim blagim i toplim glasom miluje naše ispaćene duše" (1995:36—37).

"Slušam Vas svaki dan na radiju i mogu Vam reći da ste Vi jedan veliki čovjek, velikog srca kad pomažete nama prognanicima. Pokušala sam se zahvaliti telefonom, ali nisam uspjela..." (1995:32).

"Slušam Vas svakodnevno i mislim na Vas kao na nepokolebljivo dobru dušu koja mora raditi dobro i prijatelju i neprijatelju jer drugačije ne može. I zato osjećam potrebu da Vam pišem jer ćete me Vi sigurno razumjeti" (1993:110).

"Sad ću svoje misli završiti
te pozdraviti
od našega prvog teškog dana
sve do danas ona živi s nama.

Pri povratku treba s nama biti
naš Smoljanac s nama posjetiti
i okolna naša druga sela
i prelijepa Plitvička jezera"
(1995:149).

U pismima se iskazuju stavovi stradalnika, kritiziraju negativne pojave u Hrvatskoj i odnos međunarodne zajednice prema našoj zemlji, posebice europska politika i UNPROFOR, a najčešće su pritužbe na nedostatnost i zlouporabe humanitarne pomoći. Čak i onda kad su imali kritičke primjedbe o emisiji, slušatelji ih nisu upućivali njezinoj voditeljici, nisu je poistovjećivali s onima koje su krivili za svoje nevolje.

"... ogorčena sam što taj Unprofor ne pomaže već odmaže..."
(1995:66).

"Dokle ćemo gledati UNPROFOR i slušati njihove laži kojima više ne može ni malo dijete vjerovati. Gospodine R., Vi u Vladi dobro poznajete hrvatsko biće, Hrvatska neće i ne može biti Cipar" (1995:89).

"Gospođo ..., pa dokle ćemo mi dokazivati tko smo, što smo i gdje smo. Pa sjetite se samo 1991. g. koliko smo morali dokazivati da Hrvatska postoji - da se brani od agresora, pa zar je taj svijet slijep gluh i lud" (1995:135).

"Gospođo ... - za Vaše postojanje zahvaljujemo Bogu, dakako svi. Divno je da ste tu, takva, da - upravo takva!

No, slušajući današnju emisiju, koja je bila namijenjena Mihovilu iz Kijeva, javio se u meni tračak nelagode. Ne znam treba li ponižene još više ponižavati, je li bilo potrebno dječaka dovesti u studio, izlagati ga sažaljenju, a predstoji mu put u strani svijet, operacija, dakle neprijatno uzbuđenje i strah... I, konačno, odrastanje?!

Tužno je da se u pravnoj državi, koja eto već dobiva stotine milijuna dolara kredita, i u kojoj se već 'regrutira vojska' novopečenih bogataša i profitera - mora moliti prognanike i penzionere da pomognu nesretnom dječaku... svi dolari svjetske banke neće nas spasiti ako

postanemo 'trstike' kojom po volji njišu vjetrovi moralne bijede" (1995:137—138).

"Vjerujete li zaista da će svi prognani doći kući??? Vidite, ponekad mislim da ste poput liječnika koji govori oboljelom od raka da će ozdraviti, a i Vi i oboljeli znate da je to laž. Ja više ništa ne vjerujem, ali isto kao i Vi širim optimizam pred drugima. Jer, nije pošteno nadu oduzimati, samo to još imamo. Evropa, kvazi - Evropa je nesposobna, trula, bez humanizma u svojim lažnim načelima. Ne vjerujem u demokraciju, samo u silu. Zlo treba uništiti, a ne moliti zlo da prestane biti zlo. Znam da ne volite ovakva pisma. Oprostite, gospođo, i dalje profesionalno obavljajte svoju zadaću, širite optimizam među nesretnima. Hvala svima koji daruju prognane. Ja ništa za sebe ne molim, ne zato što sve imam, ne, nego zato što ima ljudi kojima treba više nego meni" (1995:74—75).

Zanimljivo je usporediti što je o Nadi napisao Adalbert Rebić, tadašnji predstojnik Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH u predgovoru prve njezine knjige:

"Svojim ljudskim, ženskim, to jest majčinski nježnim glasom sokolila je prognanike: brisala im suze, budila im nadu u bolje dane, uživala im vjeru u bolje sutra. Ona nije ostajala za deskom, u kabinetu, u Uredu za prognanike i izbjeglice... Ona je išla u prve prognaničke i izbjegličke redove, s registratorom u ruci, bistrih očiju koje gledaju daleko, ali i blizu, prodiru u dušu čovjeka da joj razotkriju bol i da joj pomognu... Bila je često naša prethodnica. Ukazala nam na ovaj ili onaj zbijeg, na ovu ili onu nevolju... Bila je na terenu, pa je sve znala" (1993:8).

Zapažanja o Nadi (glas, oči, srce i duša, suosjećanje, poticanje nade) ovdje se stapaju u jedan lik ili simbol, izveden iz čovječnosti u njezinoj najboljoj ženskoj varijanti prema tradicionalnom poimanju, a to je majčinstvo. Prispodoba A. Rebića, koji je po pozivu svećenik, sigurno se ne oslanja samo na stereotip žene - majke nego i na katoličko štovanje majčinstva.

U jednoj od posljednjih emisija koje je vodila Nada, poslije "Oluje", vojne akcije kojom su oslobođeni okupirani krajevi, i otkad je počeo povratak u te hrvatske krajeve, u emisiju je nazvao stariji muškarac. Veoma uzbuđen rekao je da se javlja iz Vrginmosta, s novopostavljene telefonske javne govornice, da je slijep i da je došao iz Banja Luke prešavši rijeku Savu kod Davora. Javio se da bi izrazio svoju zahvalnost za svu pomoć i razumijevanje koje je našao u Hrvatskoj na svom izbjegličkom putu od Davora do Vrgin Mosta, gdje se namjerava nastaniti. Rekao je da je sretan što mu se ispunila želja da zahvali Nadi, koju je slušao još kod kuće, a zatim u izbjeglištvu. Svoj odnos prema njoj, a valjda i svoju zahvalnost, izrazio je obraćajući joj se riječima: "Majko naša prognanička!" Taj je čovjek u svojoj nesreći našao sretan trenutak u tom javljanju Nadi, izdigao ju je na za njega najviši pijedestal namijenjen ženi, majčinski, ne mogavši u

svom obzorju naći dostojanstvenije mjesto. Iz ustiju toga čovjeka to je sigurno najveće priznanje jednoj ženi, koja bi mu mogla biti kći.

Ljudi koji su na bilo koji način patili zbog ratnih posljedica, tražili su topao glas i suosjećajan pogled, dobro srce i dušu, poticanje njihove vjere i nade za budućnost, pomoć u granicama mogućnosti, tražili su ljudski odnos i ljubav, izražene metaforom i simbolom - tražili su majku. Tražili su ono čega je možda bilo premalo u doticajima s različitim uredima i službama, što možda djelomice proizlazi iz organizacijske strukture i oblika "službene" pomoći, već spomenute sklonosti njezina birokratiziranja, posebice zbog komunikacije putem obrazaca. To, naravno, ne znači da na tim mjestima nisu dobijali najveći dio pomoći svake vrste, a ni sami stradalnici, usprkos kritikama, nisu to negirali niti omalovažavali. Sigurno je da je bilo i ima mnogo djelatnika tih službi koji su ih primali ljudski, toplo i suosjećajno. I njima su vjerojatno stradalnici izražavali zahvalnost. Ne dovodeći to u pitanje ovaj osvrt pokazuje kako su stradalnici cijenili ono što im je pružila jedna radijska emisija i jedna njezina urednica i voditeljica, bez obzira što su dobijali drugdje i od drugih.

Novinarku Nadu cijenili su i gosti odnosno suradnici njezinih emisija: predstavnici državne vlasti, humanitarnih organizacija i udruga stradalnika. Među gostima je bilo i uglednika, koji su se odazivali njezinim pozivima u emisiju i bili nazočni predstavljajima njezinih knjiga. Stradalnici i drugi poštovatelji na tim su predstavljajima punili dvorane (na predstavljanju druge knjige dvorana zagrebačke Stare gradske vijećnice bila je dupkom puna), donosili cvijeće, kupovali knjige i čekali da im Nada upiše nekoliko riječi (prihod od knjiga namijenjen je stradalnicima). Te dvije prigode obilovale su emocijama i bilo je vidljivo da Nada većini nazočnih zna i imena i sudbine. Uz one koje je češće susretala, pretežno smještene u Zagrebu, njezini poštovatelji dolazili su i iz daljega ili su iskoristili trenutačni boravak u Zagrebu koji se poklopio s predstavljajem knjige. Prognanice su priredile i hranu odnosno kolače za goste na predstavljajima (jednom čak protiv volje priređivača predstavljajima!).

Prva je službena priznanja za svoje djelovanje Nada dobila u inozemstvu, od humanitarnih institucija s kojima je surađivala. Kasnije je dobila i značajna priznanja novinarske struke odnosno udruga, kao i priznanje Predsjednika države (kad su prvi puta podijeljena velikom broju zaslužnih).

Godinama uspješno obavljajući taj zahtjevan i iscrpljujući posao, Nada nije na Hrvatskom radiju dobila nikakvo priznanje ili promaknuće, niti je udovoljeno zahtjevima auditorija za dužim trajanjem emisije. Gledano izvana čini se da je sam medij mogao bolje iskoristiti mogućnosti

svoje djelatnice, za dobrobit medija, auditorija, novinarki i posebice stradalnika rata.

U okolnostima očigledne potrage za sposobnim i uglednim ženama, zagubljenim ili još neotkrivenim u političkim i društvenim promjenama u Hrvatskoj, kandidatkinjama za političke funkcije, Nada je u jesen 1995. dobila priliku da uđe u sferu politike. Ona se odazvala izazovu i prihvatila da i u novom pozivu prvenstveno skrbi o ratnim stradalnicima. Taj zaokret u Nadinom profesionalnom životu potiče na obnavljanje pitanja o ulozi žene u politici.

Žena u politici

Rekla bih da u nas postoji određena kritičnost pa i prijekor prema osobama koje iz drugih profesionalnih krugova, osobito intelektualnih, prijeđu u strukturu državne vlasti; manje je zazorno stranačko angažiranje u redovima oporbe. U političkim i društvenim promjenama u Hrvatskoj devedesetih godina u politici su se našli mnogi istaknuti predstavnici raznih, pa i u nas posebice cijenjenih profesija (npr. liječnici). Neki svoj profesionalni politički angažman obrazlažu nastojanjem da pomognu svojoj zemlji u trenutku njezina osamostaljenja i ratne ugroženosti, te eventualno najavljuju svoj povratak prvotnom zanimanju. Opća mjesta i izreke o slasti vladanja i opojnom osjećaju moći ne mimoilaze ni naše današnje političare, pa i one dokazane u drugim profesijama. Često njihov profesionalni prijelaz u politiku prati pitanje: što je to njemu trebalo? A kako je tek kad je riječ o "njoj", o ženi?

U negdašnjoj Jugoslaviji mnoga su se istraživanja bavila položajem žene, pa i žene u politici. O tome je osobito bila opsežna sociološka i politološka literatura, koja je pokazala kako su žene u socijalističkom društvu postupno društveno "napredovale", stekle pravo na dvostruki posao (domaćice i radnice) za manju plaću od muškaraca na istome poslu. S vremenom su prodrle i u "muška zanimanja", pa i u "najmuškiju" politiku, iako u vrlo malom broju, često samo formalno participirajući u političkoj moći (vidi *Žena i društvo - kultiviranje dijaloga* 1987, Leinert Novosel 1990).

Danas je vidljivo malo sudjelovanje žena u političkom životu samostalne Hrvatske, a to potvrđuju i zasad rijetka istraživanja (Vučinić-Palašek 1995). No uočljiv je i ponekad nespretan napor da se u politiku i državne institucije uključi više žena: prigodom posljednjih izbora i vladajuća stranka i oporba su se trudile da u svojim redovima pokažu i žene, a socijaldemokrati su i poslije izbora kao svoju prednost isticali zastupljenost žena u svojoj stranci.

Zašto uključivanje žena u politički život zahtijeva plan i napor i zašto u tome pogledu kao da počinjemo iznova? Kakav je položaj žene u današnjoj Hrvatskoj? Vjerojatno bi i naša, etnološka struka mogla ponuditi neke odgovore. Uvid u život i ulogu žene u seljačkom (i malomještanskom) društvu dvadesetoga stoljeća, kojim barem djelomice raspoložu etnolozi, relevantan je i u ovome trenutku; posebice u svezi s povratkom nekih "tradicijskih" vrijednosti, bolje rečeno sa stvaranjem novih vrijednosti koje stvarno ili prividno korespondiraju s nekima starim (žena - majka, žena - čuvarica obitelji i tradicije). Razmatranja položaja i uloge žene u suvremenom hrvatskom društvu sigurno će ponovno aktualizirati preispitivanje koncepta patrijarhalizma, koji su etnolozi i dosad shvaćali drukčije od predstavnika drugih struka (Rihtman-Auguštin 1984, 1987; Sklevicky 1996; Čapo 1996; Muraj 1996). Etnolozi su upozorili na raskorak između deklarativnih i stvarnih odnosa među spolovima u seljačkom društvu, na žensku supkulturu koja, djelujući "iz pozadine", ipak ima određenu moć, koja više udovoljava formi negoli stvarno poštuje muški prestiž. Ženski doprinos u seoskom gospodarstvu, posebice u velikoj obiteljskoj zajednici (zadruzi), ženu stavlja u drukčiji položaj negoli ženu u građanskoj obitelji. Etnolozi su svjesni i znatnih razlika u položaju žene ovisno o pripadnosti različitim kulturnim područjima i tradicijama unutar Hrvatske.

Bivša Nadina djelatnost kao i njezin novi položaj i okolnosti u kojima ga je stekla izazovni su i za razmatranje o položaju žena u današnjoj Hrvatskoj i o njihovoj participaciji u političkom životu. O neprepoznavanju žene i njezinih potencijala u današnjem našem trenutku svjedoči i preživjela retorika, uporaba stereotipa i/ili ženskih simbola u prilici kad se najdobronamjernije želi javno pohvaliti suvremena, sposobna, profesionalna i humana žena (već spomenuto inzistiranje na majčinstvu kao sukusu svih ženskih vrlina i na pojedinim "ženskim" osobinama kao što je nježnost glasa i blagost pogleda). Da je na Nadinom mjestu bio muškarac, novinar, da je svoj posao obavljao profesionalno i uz to iskazivao svoju humanost na "muški" način, teško je vjerovati da bi ga itko nazvao "ocem prognaničkim".

Bilo bi zanimljivo pratiti što se događa poslije promjene Nadinog društvenog i profesionalnog položaja, nakon što je postala dio najviše vlasti? Hoće li zadržati povjerenje stradalnika, hoće li joj se obraćati kao prije? Igra li i tu neku ulogu njezin spol i njezine osobine? Ima li i tu mjesta za novu mrežu ženske solidarnosti, za ženski pristup "muškom" zanimanju, za osobnu prepoznatljivost?

Na novoj dužnosti, u veljači 1996., u novinskoj anketi Nada je imenovala dva uporišta svoje uspješnosti: radni hiperaktivizam i majčinstvo. Premda se može činiti da je riječ o raspolovljenosti između

tradicije i suvremenosti ili pokušaju da se udovolji dvostrukom mjerilu vrijednosti, ne može se osporiti da su ta dva zahtjevna zadatka, dva usporedna kolosijeka, zadana i neizbježna svakoj uspješnoj suvremenoj ženi. Jedno etnološko razmatranje identiteta zaposlene žene u doba bivše Jugoslavije pokazalo je kako je ona lavirala između dva modela, suvremenog i tradicionalnog; u profesionalnom je životu usvojila pretežno izvanjske pokazatelje suvremenosti (prije svega u odijevanju), dok je u ponašanju bila određena nasljeđem (preferiranje osobnih veza, loša komunikacija sa stranim osobama) (Prošić-Dvornić 1991).

U ratno doba, u izuzetnim okolnostima, radeći profesionalno i zdušno svoj novinarski posao, Nada je dala maha i svojim emocijama, ne smatrajući da bi one ugrozile njezinu "profesionalnost". "Ženski", emocionalni pristup može se smatrati i društveno dobrodošlim u tim okolnostima. Može li on poslužiti, je li prihvatljiv i u novim okolnostima i dužnostima?

Kao "majka prognanička" Nada je bila osoba povjerenja i rame za plakanje, ali i više od toga: posrednica između slabih i moćnih. Moć medija (radija i televizije) utjelovljena u dobronamjernoj i dostupnoj osobi, i uz to ženi, poticala je povjerenje kod stradalnika, osjećaj slobode da joj se obrate i mogućnost da ona dalje prenese njihova traženja, čak do onih najmoćnijih, do državne vlasti. Nije slučajno što je takvu ulogu ponijela žena i što je mreža solidarnosti koju je potaknula znatnim dijelom bila ženska. Sada je ona "vlast", od nje se ne očekuje posredovanje nego odlučivanje, ona će snositi i krivnju za propuste.

Nakon što je osvojila mnoge samo svojim glasom što će biti sada kad se pred očima javnosti svakodnevno pojavljuje svojim stasom? Daje dojam privlačne, energične i moćne žene. Kakve sada slike izaziva? Kako je sada prihvaćaju, nju i sve žene koje dolaze s NADOM?

U potrazi za izlazom iz pasivnosti žrtve i objekta skrbi, za nebirokratskim i neinstitucionalnim oblicima komunikacije, stradalnici rata u Hrvatskoj našli su svojevršno utočište, među ostalim, i u jednoj radijskoj emisiji i jednoj novinarki. Privukla ih je mogućnost izravne i neformalne, posebice usmene komunikacije, za razliku od institucionalnog, uredskog, "hladnog" ophođenja s uporabom raznih upitnika i obrazaca, te učinkovit i brz odgovor, informacija i pomoć popraćena riječima pažnje i poštovanja za razliku od birokratskog stila ophođenja i djelovanja.

U moru jada jedan topao glas, osoba koja se obraća osobama, sluša, odgovara, upućuje i pomaže, plijenila je pažnju i isticala se kao svjetlo u mraku.

NAVEDENA LITERATURA

- Čapo, Jasna. 1996. *Pogled izvana: Hrvatska i "balkanski" model obitelji (rukopis)*.
- Harrell-Bond, Barbara. 1993. "From Dependency to Development". *War Report* 22.
- Harrell-Bond, Barbara. 1996. "Refugees and Challenge of Reconstructing Communities through Aid". U *War, Exile, Everyday Life. Cultural Perspectives*. Renata Jambrešić Kirin & Maja Povrzanović, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 23–30.
- Jambrešić Kirin, Renata. 1995. "Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva". *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 32/2:165–185.
- Kosor, Jadranka. 1993. *Dobar dan - ovdje Hrvatski radio*. Zagreb: Turistkomerc.
- Kosor, Jadranka. 1995. *I zlo će proći*. Varaždinske Toplice: Golden time.
- Leinert Novosel, Smiljana. 1990. *Žene - politička manjina. Perspektive sudjelovanja žena u javnom životu*. Zagreb: NIRO "Radničke novine".
- Mesić, Milan. 1992. *Osjetljivi i ljuti ljudi - hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Muraj, Aleksandra. 1996. "Independence and/or Subjugation: The Ambivalence of the Social Position of Woman on the Island of Zlarin". *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 33/1:135–147.
- Prošić-Dvornić, Mirjana. 1991. "Identitet zaposlene žene". *Simboli identiteta. Studije, eseji, građa*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 133–146.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga (o ženskoj subkulturi u proširenoj patrijarhalnoj obitelji (zadruzi), 169–172).
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1985. "Patrijarhalizam danas". *Žena. Znanstveni časopis za društvena i kulturna pitanja o mjestu i ulozi žene i porodice u društvu* 43/5–6:33–43.
- Rogić, Ivan i dr. 1995. *Progonstvo i povratak. Psiho-socijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika*. Zagreb: Sysprint.
- Sklevicky, Lydia. 1996. *Konji, žene ratovi*. Odabrala i priredila Dunja Rihtman-Auguštin. Zagreb: Ženska infoteka.
- Stubbs, Paul. 1995. "Kreativna pregovaranja. Konceptije i praksa integracije izbjeglica, prognanika i lokalnih zajednica u Hrvatskoj". *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 32/2:153–163.

Vučinić-Palašček, Gordana. 1995. *Position of Woman & Atitudes in Croatia*. Zagreb: CEMA - Centar za istraživanje marketinga (na osnovu ankete: Žene. OMNIBUS anketa u Hrvatskoj. 1995. Zagreb: CEMA - Centar za istraživanje marketinga).

Žena i društvo. *Kultiviranje dijaloga*. 1987. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

PICTURING THE TIMES OF WAR: THE SUFFERERS AND HOPE

SUMMARY

The paper deals with the sufferers of the war in Croatia (1991–1995) and a female journalist who was engaged both professionally and personally in helping the sufferers. She was one of the editors and a host of the radio show "Hello! - Good morning, Croatian Radio speaking". She has become the symbol of the show with time, and the show has been identified with her. She gained the reputation of a humane person who is willing to offer sufferers hope, compassion and many sorts of concrete help. She connected, through the show, the ones who needed help with the ones who were willing to offer it, ranging from collecting necessary things to searching for missing people, connecting members of refugee-families separated by the war, mediating in achieving the refugee rights and hospital treatments. The show found its way to displaced persons and refugees in Croatia, to the ones who stayed on the occupied parts of Croatia and in camps, but also to the ones outside Croatia, in neighbouring countries.

The sufferers and other people phoned during the running of the show, searching for information and/or help. They wrote letters entitled to many people, and to the journalist personally. She is called by the pseudonym Hope (*Nada* in Croatian) in this paper. Hope published two collections of selected letters and her journalist writings on the war and the sufferers. The shows and letters describe the sufferers as people who are frustrated by the official forms of humanitarian aid, they talk about their unsatisfactory communication with the officials and with bureaucratic way of behaviour they often encounter. The weak points in world system of taking care of displaced people and refugees, that is, in the concept of "humanitarian aid" is also to be recognized in the Croatian experience: the low-worthy status of a sufferer -- a victim who is a burden for others, sufferers as objects of care instead of being subjects of creating their own destiny, help as moral and material superiority of the helper and a source of further frustration of sufferers and an obstacle for their integration into a new surroundings. Letters show the sufferers as proud, ashamed, but also grateful people, who think about their destinies, who fight the passive role of a victim, and who are ready to accept every offered hand and comforting word in order to part with their despair and resignation. They are critical towards the world, especially European, but also Croatian politics, especially towards the misuses of humanitarian aid. Some of them give priority to the achievements of national aspirations, in spite of the enormous suffering they had gone through, and it helps them to accept and bear their sacrifice.

The published letters are precious accounts of the individual, personal destinies, and some of them also contain information on the life of a village before refugees had to leave it (history, traditions). Majority of the published accounts are a part of the genre of documentarist prose, that is, autobiographic literature, which means that they can be scientifically analysed using different approaches of literary theory. Hope also read selected letters in her shows, more often only parts of the letters. Listening to the show and reading mail, it becomes clear that the show managed to connect many people, unite sufferers and the ones who had not been directly hurt by the war, but had suffered because

of other people and the difficult destiny of their homeland. The show was a sort of therapy for the both, and the role of the host was important here as well.

It is interesting that the show also motivated writing about the sufferers. The show and the two books mentioned earlier made public essays and poems inspired by suffering, exile, and patriotism. They were written by the sufferers themselves, but also with the compassionate people who suffered because of the destruction of their regions or the whole country. Certain folklore elements and formulas can be recognized in those poems and essays.

People who suffered by the war in any way were also searching for a warm voice and a compassionate look, a good heart and soul, encouraging of their faith and hope for the future, obtainable help -- they were searching for a humane relationship and love. The show and the sufferers' letters their observances describing the journalist show us they have found all of it in Hope. All of these characteristics have melted into one single person or symbol, derived from the philanthropy in its best female version which is, according to the traditional perception, maternity, so that Hope has also got nickname "Mother of Refugees". Although the metaphor of maternity was to be used in order to praise publicly a modern, professional and humane woman, the survived rhetoric and the use of stereotypes and female symbols still testifies of the non-recognition of women and their potential in our present times.

In autumn 1995 Hope was offered a high political position. She accepted the challenge and she takes care of war sufferers in her new job as well. Hope is a trustful person and a shoulder to cry on, but also more than that -- she is the mediator between the weak and the powerful. The power of mass media (radio and television) is embodied in a philanthropist and approachable person, who is at the same time a woman, who encouraged the sufferers to trust her, to speak to her freely and who offered them the possibility of their claims to be transmitted further, even to the utmost power, the governmental power. It is not by chance that a woman plays this role and that the solidarity network started by her was largely female. Now she is "power", she is not expected to mediate, but to make decisions, and she is most probably going to be responsible for any oversights she makes.

(Translated by Sanja Kalapoš)